

9. i 10. stoljeće: Bizant u punom sjaju

Nova faza hrvatskih kontakata s evropskim prostorima počinje početkom 9. stoljeća, kada se Hrvatska ubrzano integrira u evropske političke, kulturne, pa čak i gospodarske tokove, drugim riječima, u evropski civilizacijski krug. Tome su bitno pridonijeli nasljeđe antike i polagani, teško prepoznatljivi napredak hrvatskog društva u 7. i 8. stoljeću, ali još i više činjenica da će se u 9. stoljeću pojaviti posrednici koji su u Hrvatsku prenijeli europske domašaje – u prvoj polovici 9. stoljeća bili su to Bizantsko i Franačko Carstvo (u kasnijim desetljećima Venecija i Rim).

Bizantsko Carstvo se aktivnije angažira na hrvatskom prostoru, osobito na Jadranu, u trenucima kada je u državi jenjala ikonoklastička kriza koja je pridonosila izolaciji od Zapada te kada je u ratovima protiv Arapa zadobijena inicijativa.¹³⁵ Središnja vlast potkraj 8. i početkom 9. stoljeća osniva temu Kefaloniju, a kasnije temu Drač. Krunidba Karla Velikoga 800. godine u Rimu za cara potakla je dramatične promjene: Bizant nije priznao novoga cara i sukob na ideološkom i vojnom planu bio je neizbježan. Prve dvije godine po krunidbi izmjenjivala su se izaslanstva; Karlo je bezuspješno pokušavao dobiti priznanje carske titule iz Carigrada. Čak se uznastojalo u realizaciji fantastične ideje o jedinstvu dvaju carstava vjenčanjem Karla i tadašnje bizantske carice Irene. Kada je Nikefor (802-811) svrgnuo Irenu, sve je palo u vodu i manje-više otvorena borba za sfere utjecaja je počela. Ako igdje, interesi dvaju carstava sukobljavali su se na obalama Jadrana, gdje su Franci ugrozili dotadašnju neprijepornu dominaciju Bizanta. Već 803. godine na području Venecije izbila je protubizantska buna, odnosno, vlast su prigrabile pristalice povezivanja s Francima, pa s mletačkom mornaricom kreću u Dalmaciju kako bi za Karla pridobili dalmatinske gradove. Zakratko su uspjeli, jer su zadarski duks Pavao i biskup Donat između 804. i 806. godine stigli na Karlov dvor i postali njegovi vazali.¹³⁶ No, ubrzo je, 806. godine, car Nikefor poslao na Jadran flotu pod zapovjedništvom patricija Nikete koja je uspostavila bizantsku vlast tamo gdje je ona nestala. Sljedeće godine nova bizantska flota stigla je do Commachia, ali ga nije uspjela osvojiti. Potom su Franci prisilili Veneciju da im se podvrgnu. Konačno, pristupilo se pregovorima u kojima se shvatilo da je "status quo ante" zapravo jedino realno rješenje, a 812. godine sklopljen je u Aachenu mirovni sporazum kojim su priobalni dijelovi Dalmacije prepušteni Bizantu, a unutrašnjost Hrvatske i Istra Franačkoj.¹³⁷ Umjesto sporova, oružanih čarki ili čak ratova, sada se moglo i pregovarati. Stoga je 817. godine car Lav V. uputio izaslanika Nikefora sa zahtjevom da se granice u istočnojadranskom zaleđu precizno definiraju. S franačke su strane za taj posao bili određeni Albagarije, poslanik u Dalmaciji, te furlanski markgrof Kadaloh, nazvan u izvoru "prvakom

toga područja”. Ni prvo, pa ni drugo poslanstvo bizantskog cara nije polučilo vidljiviji uspjeh, jer su i nakon uviđaja na licu mjesta obje stranke (“Romani et Slavi”) ostale pri svojim tvrdnjama, ali je do nekog sporazuma ipak došlo, jer velikih sukoba više nije bilo.¹³⁸ Može se samo pretpostavljati da je do ovog spora došlo u blizini Zadra ili Splita, gdje po nekoj logici valja tražiti granicu Hrvatske i bizantske Dalmacije.

Na taj su način na hrvatskom prostoru, za otprilike dva i pol stoljeća unaprijed, uspostavljeni politički okviri koji će umnogome određivati crte povijesnog razvoja i stvarati osebujnu društvenu i kulturnu sliku.

Bizantski su se utjecaji na hrvatsko društvo ostvarivali na razne načine i često ih je teško uopće razlikovati od nazočnosti i utjecaja kasnoantičke baštine na hrvatskom tlu. Osim toga, ti su utjecaji vrlo različiti – primjerice, u znak prijateljstva između 804. i 807. godine iz Carigrada stižu u Zadar relikvije srijemske mučenice sv. Anastazije – Stošije,¹³⁹ a otprilike u isto vrijeme (809. godine) u Kotor relikvije sv. Tripuna.¹⁴⁰ Očigledan je i bizantski utjecaj na stvaranje hrvatskog prava.¹⁴¹ Čini se da nalazi novca najbolje posvjedočuju snagu bizantskog utjecaja – od zlatnika najbrojniji su oni iskovani u vrijeme Konstantina V. (741-775), pronađeni u 5 grobova u Biskupiji nedaleko Knina.¹⁴² Pronađeni su i zlatnici iz vremena drugih careva, ponajprije iz 9. stoljeća, a franačkog je novca sačuvano neusporedivo manje.¹⁴³ To svjedoči o razmahu trgovine i proizvodnje, ponajprije između bizantskih gradova na obali i hrvatskog zaleđa. U materijalnoj kulturi vjerojatno su najbolji primjer takvog utjecaja nalazi tzv. “starohrvatskih” naušnica – nakita čija se izvedba vezuje koliko uz antičku baštinu, toliko i uz postojanje bizantskih gradova na obali i sudjelovanje Bizanta u trgovini s jadranskim zaleđem.¹⁴⁴ I u predromaničkoj arhitekturi i skulpturi koja na hrvatskom prostoru nastaje u 9. i kasnijim stoljećima, brojni su primjeri bizantskih utjecaja.¹⁴⁵ Postoje jasni argumenti za zaključak da se kasnoantički sustav oblikovanja crkava, počev od predromaničke pregradnje bizantske crkve u Dubrovniku, preko ranoromaničke katedrale sv. Tripuna u Kotoru, i dalje primjenjuje,

Slika 8. Naušnice trojagodnog tipa, 9. do 12. stoljeće

Slika 8. Nausnice trojagodnog tipa, 9. do 12. stoljeće

na južnijim dijelovima istočnoga Jadrana, u ovom slučaju u Dubrovniku, te na Lopudu i na Šipanu.¹⁴⁸

Konačno, valja uzeti u obzir da se umjetnički utjecaji ostvaruju i na istočnom Jadranu i nakon što je bizantska vlast na tim područjima nestala: tako je u Istri u 9. i 10. stoljeću, zahvaljujući jakim vezama pulske biskupije i nekih crkava na njenom području s Ravennom, središtem bizantske umjetnosti na Jadranu.¹⁴⁹

Crkvene veze Carigrada i istočnojadranske obale koje su začete u 8. stoljeću bile se ključan preduvjet da bi se bizantska crkva na različite načine i u više navrata uključila u akcije pokrštavanja "Sklavinija" u zaleđu istočnog Jadrana.¹⁵⁰ Neposredna ili barem posredna bizantska zasluga je i dolazak učenika Konstantina i Metoda koji su od šezdesetih godina do kraja 9. stoljeća na hrvatske prostore donijeli narodni jezik u liturgiji i slavensko pismo.¹⁵¹ Očigledno jest da je uloga Bizanta i njegovih posjeda na istočnojadranskoj obali u pokrštavanju Hrvata bila od velike važnosti, tim više što je pokrštavanje bilo "dug i slojevit proces".¹⁵²

Putovali su i ljudi iz vladajuće hijerarhije – u Dalmaciju su krajem 9. i početkom 10. stoljeća iz Carigrada upućivani stratezi. Prema Rižanskom placitu, nastalom 804. godine, hipat (konzul) iz Istre potvrđivan je u Carigradu.¹⁵³

uz postupne transformacije na čitavoj istočnojadranskoj obali, od sjevera, pa sve do današnje crnogorske obale.¹⁴⁶ Jedan od istaknutih istraživača, Danac Ejnar Døggve, smatrao je da treba istaći sličnosti između kasnoantičke i ranosrednjovjekovne umjetnosti, pa je formulirao teoriju o postojanju izrazitog kontinuiteta na području Dalmacije. Nositelj kontinuiteta bila bi crkvena organizacija u gradovima, a poticaj graditeljskom poletu bila je misionarska djelatnost u područjima naseljenima Hrvatima i drugim Slavenima. Termin kojim je označio posebnost tih procesa na jadranskim obalama bio je "adriobizantizam".¹⁴⁷

"Adriobizantizam/adriobizantizam" je termin kojim se u novijoj literaturi žele definirati i utjecaji južnotalijanskog slikarstva (inače pod jakim utjecajem carigradskog kruga) na najranije sačuvane srednjovjekovne freske (11./12. stoljeće)

U 9. stoljeću Bizantsko Carstvo proživljava sveobuhvatan preobražaj nazvan makedonska renesansa. Ti procesi, između ostaloga, potiču i sve veći interes za zbivanja na Zapadu, što i omogućuje da se aktivno djeluje i na hrvatskom prostoru.

Arapci su potkraj tridesetih ušli u Jadran, a 841. osvojili Bari. Tih su godina stigli čak do Osora, potom i pobijedili Mlečane u bici kod Suska. U sljedećih dva do tri desetljeća učestali su njihovi pljačkaški pohodi. No, u drugoj polovici šezdesetih dolazi do raspleta. Arapci su 866. još jednom krenuli na bizantsku provinciju Dalmaciju, te su punih 15 mjeseci opsjedali Dubrovnik. Tada je novi bizantski car Bazilije I. (867-886) poslao flotu pod vodstvom Nikete Orifa u pomoć gradu, pred kojom su Arapci pobjegli prema Bariju.¹⁵⁴ Tada su Bizantinci organizirali široku koaliciju – papu, cara Ludovika, potom i “Hrvata i Srbina i Zahumljana i Trabunjanina i Konavljana i Dubrovčanina” te “sve iz gradova Dalmacije” koja je napala Bari, ali ga nisu uspjeli zauzeti. Tek je početkom 871. to uspjelo u samostalnoj akciji caru Ludoviku.¹⁵⁵

Vrhunac bizantskog angažmana na hrvatskom prostoru u 9. stoljeću bilo je osnivanje teme Dalmacije 70-ih godina. Tema je bila organizacijski oblik prikladan za područja kojima prijeti vanjska opasnost. Dalmatinskom području tada su neposredno prijetili Arapci s mora, a stalna su opasnost bile Sklavinije (od kojih je Hrvatska bila najjača) iz zaleđa. Osnivanjem teme stvorena je dugoročna osnova za održavanje bizantske vlasti. Međutim, i stanovnicima bizantske Dalmacije odgovaralo je takvo stanje: vezivali su se uz ideju Carstva zbog toga što je to onemogućavalo nametanje bilo kakve druge politike i vlasti.¹⁵⁶ U to su vrijeme, za vladavine Bazilija I (867-886), dugoročno uređeni i drugi odnosi s okolnim Sklavinijama: car je svojim podanicima u Dalmaciji naredio da daju Slavenima “sve ono što su davali strategu”, pa je otada u unu-trašnjost iz Splita odlazilo 200 nomizmi, iz Trogira 100, Zadra 110, Osora 100, Raba 100, Krka 100. Dubrovnik je plaćao po 36 nomizmi Trabunjanima i Zahumljanima.¹⁵⁷

Bizantski suverenitet nad istočnojadranskom obalom nije dolazio u pitanje ni kada je početkom 10. stoljeća samom Carigradu zaprijetila ojačala Bugarska pod vodstvom Simeona. Iako su mnogi historičari smatrali da je dvadesetih godina 10. stoljeća Hrvatska pod vodstvom Tomislava preuzela vlast nad bizantskom Dalmacijom, pravih argumenata za takvu tvrdnju nema.¹⁵⁸

Jasan dokaz da bizantska vlast i dalje postoji nad Dalmacijom jest i podatak da sedam brodova s ruskom posadom 949. godine kreće iz bizantske Dalmacije (i iz Drača) u bizantski pohod na Kretu.¹⁵⁹

Koliko je Bizantsko Carstvo držalo do Hrvatske i Hrvata, koliko su oni mnogo značili za carsku hijerarhiju, svjedoči i djelo Konstantina VII. Porfirogeneta “O upravljanju carstvom”. Čitava 3 poglavlja (29, 30. i 31.) posvećena su isključivo Hrvatskoj i Hrvatima. I zemlja i narod spominju se i u nekim

Slika 10. Bareljef iz splitske krsionice po svemu sudeći prikazuje hrvatskog vladara s krunom tipično franačkih obilježja. Lik u podnožju našao se u stavu proskineze koja je dio uobičajenog carigradskog dvorskog ceremonijala.

drugim poglavljima. U usporedbi s količinom podataka koji su posvećeni drugim zemljama i narodima, radi se o jednom od najvećih. Tekst “O upravljanju carstvom” kao cjelina svakako je najznačajniji izvor za hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest, jer pruža nesrazmjerno više podataka od bilo kojeg drugog.

Do kraja 10. stoljeća bizantski je car podijelio hrvatskom vladaru naslov eparha i patricija. Prvi koji je dobio te titule bio je Držislav (o.970-o.995).¹⁶⁰ Eparh je u 10. stoljeću bio carski činovnik visokoga ranga, ali u slučaju hr-vatskog vladara to nije moglo biti ništa više od počasne titule.¹⁶¹ I patricij je tradicionalno bila počasna titula koju je u 9. i 10. stoljeću u Bizantskom Carstvu, među ostalim titulama (zajedno s titulom antipata i protospatara, nosio i strateg (dakle, vojni i civilni upravitelj bizantske administrativne jedinice – teme), potom i eparh i logotet. Ta se titula dodjeljivala i drugim vladarima prijateljskih država, primjerice, zahumskom knezu Mihajlu Viševiću početkom 10. stoljeća i nekim kavkaskim dinastima.¹⁶² U to vrijeme hrvatski su se vladari već nazivali kraljevima, i očigledno su bili u dobrim odnosima sa susjednim bizantskim teritorijima i s vrhovnom vlašću u Carigradu.

Doduše, vremenom mogućnosti za neposredniji bizantski angažman na Jadranu i na hrvatskom prostoru postaje sve manji, pa Carstvo oko godine 1000. prepušta sređivanje prilika na tim područjima Veneciji.¹⁶³ Koliko je proces individualizacije gradova već bio jak, odnosno koliko su oni svoj identitet izgrađivali neovisno o postojanju bizantskog vrhovništva, svjedoči i činjenica da su se mletačkom duždu Petru Orseolu kada je 998. (ili 1000.) godine krenuo u zauzimanje Dalmacije predstavnici gradova zaklinjali na vjernost pojedinačno, u ime svoga grada – prvo predstavnici Osora u svome gradu, potom u Zadru posebno zadarski prior i biskup, a posebno prior i biskup Krka, pa prior i biskupi Raba. Isto se ponovilo u Trogiru, u Splitu i na otoku Vrgadi (doduše, bilo crkveni bilo civilni predstavnici tih gradova posebno se ne spominju). I dubrovački nadbiskup s uglednim građanima (“nadbiskup sa svojima”) izašao je u susret duždu do Korčule i tamo mu se zakleo, a nije išao u središte provincije, u Zadar, poput drugih predstavnika gradova. Bio je to jedan od najboljih pokazatelja kako se dotada jedinstvena tema Dalmacija već krajem 10. stoljeća počela dijeliti na južni i sjeverniji dio, što kasnije postaje sve očitije. Izrazi odanosti nisu načelno dovodili u pitanje bizantsko vrhovništvo, jer se, po riječima mletačkog kroničara Andrije Dandola, u crkvenim molitvama carsko ime spominjalo prije duždeva.¹⁶⁴ Andrija, inače i sam mletački dužd (1343–1352), uz to tvrdi da je Petar Orseolo krenuo na Dalmaciju uz dopuštenje i po nalogu bizantskog cara.¹⁶⁵ Da li je tako uistinu bilo, ne zna se, jer takvu informaciju ne potvrđuje nijedan drugi izvor, čak ni suvremenik Petrove ekspedicije, mletački kroničar Ivan Đakon. Moguće je da su Bizantinci, svjesni da Hrvati i drugi Slaveni u istočnojadranskom zaleđu postaju sve jači i prijete njihovim gradovima, pozvali Veneciju, grad-državu koja je i dalje formalno bila pod njihovim vrhovništvom, da zaštiti interese Carstva. No, sve je to pretpostavka, jer je Petar Orseolo, čak i uz dopuštenje cara, napravio i više: osvojio je Biograd, grad koji nije bio pod bizantskom vlašću.¹⁶⁶

Car Bazilije (976-1025), jedan od najvećih osvajača u bizantskoj povijesti, nakon što je do 1018. godine potpuno podvlastio ono što je nekoć bila Samuilova država, "zauzeo je i Rašku i Bosnu i čitavu Dalmaciju i sve primorske krajeve sve do granica Donje Dalmacije". Kroničareve riječi ne treba shvaćati doslovno, vjerojatno Bazilijeva vojska i nije stigla u blizinu hrvatskih prostora, ali je već i sama prijetnja bila dovoljna da bi s tadašnjim hrvatskim vladarima, odnosno suvladarima Krešimirom (1000 – poslije 1030) i Gojslavom (1000 – poslije 1019) sklopio sporazum. Koju godinu kasnije, 1024. godine, bizantski činovnik, katepan Langobardije Bazilije Bojoan, "s Baranima je preplovio preko u Hrvatsku i ondje patricijsku ženu Krešimira zarobio, dovukao u Bari i potom otpremio pod paskom svoga sina u Carigrad".¹⁶⁷ O daljnjoj sudbini ove žene ne zna se ništa.

Međutim, stanje u bizantskoj Dalmaciji u sljedećim se desetljećima ubrzano mijenja: Hrvatska počinje opasno ugrožavati bizantsko vrhovništvo i ono će konačno nestati.